

МІСЦЕ ФЕНОМЕНА ІРОНІЇ В ЛІНГВІСТИЦІ: ОСНОВНІ ПІДХОДИ ТА РІВНІ АНАЛІЗУ

Лесик І. В.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської філології*

Волинський національний університет імені Лесі Українки

пр. Волі, 13, Луцьк, Волинська область, Україна

orcid.org/0000-0002-9797-5685

ivlesyk71@gmail.com

Ключові слова: іронія,
іронічний смисл,
комунікативна імплікатура,
іронічний принцип
спілкування, теорії відлуння,
теорія удавання, теорія
концептуальної інтеграції.

Наукову розвідку присвячено дослідженню лінгвістичної специфіки та статусу іронії, виявленню її онтологічних ознак, особливостей породження та інтерпретації іронічного смислу з точки зору риторико-стилістичного, структурно-семантичного, прагматичного й когнітивного підходів. Структурно-семантичний напрям розглядає іронію в межах значення окремої лексичної одиниці чи в межах структури окремого речення з опорою на об'єктивні словникові дефініції чи асоціативний комплекс, який структурується стереотипним знанням. Прагматична теорія, незважаючи на концептуально новий рівень інтерпретації іронії, є спадкоємницею теорії структурно-семантичної. Іронія з прагматичної точки зору розглядається на рівні висловлення у безпосередній співвіднесеності із ситуацією спілкування. В межах когнітивної парадигми іронія розглядається як елемент концептуальної системи людини. Когнітивний погляд на іронію дає можливість розв'язати питання, які залишалися поза увагою попередніми лінгвістичними теоріями, розглянути глибинні механізми розуміння іронії на рівні дискурсу у сукупності всіх прагматичних, соціокультурних та психологічних характеристик.

Доведено, що, незважаючи на фундаментальні відмінності, які лежать в основі риторико-стилістичного, структурно-семантичного, прагматичного і когнітивного підходів, їх не можна вважати концептуальними антиподами. Кожний з цих напрямів, використовуючи свій науковий інструментарій і комплекс методів, відкриває певну грань іронії, залишаючи поза увагою інші її аспекти. При цьому наголошено, що вся різноманітність розглянутих теорій під належним кутом може сформувати всеосяжну та ефективну модель розуміння іронії.

Зіставлення та критичний аналіз риторико-стилістичного, структурно-семантичного, прагматичного та когнітивного підходів дозволив виявити те спільне, що всіх їх об'єднує, а саме трактування іронії як єдиного феномену з двома формами прояву: ідеальною (елемент світосприйняття) та матеріальною (елемент мови). Спільним є розуміння основної ознаки іронії – наявності вираженого та прихованого смислів, пов'язаних відношеннями протилежності чи заперечення та у виокремленні її базової функції – вираження суб'єктивного емоційно забарвленого відношення до дійсності.

THE PLACE OF THE PHENOMENON OF IRONY IN LINGUISTICS: BASIC APPROACHES AND LEVELS OF ANALYSIS

Lesyik I. V.

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of English Philology
Lesya Ukrainka Volyn National University
Voli Ave., 13, Lutsk, Volyn region, Ukraine
orcid.org/0000-0002-9797-5685
ivlesyk71@gmail.com*

Key words: *irony, ironic meaning, communicative implicature, ironic principle of communication, echoic mention theory, pretense theory, theory of conceptual integration.*

The research is focused on the study of the linguistic specificity and status of irony, the identification of its ontological features, the peculiarities of the generation and interpretation of ironic meaning from the point of view of rhetorical-stylistic, structural-semantic, pragmatic and cognitive approaches. From the structural-semantic perspective, irony is examined within the meaning of a separate lexical unit or within the structure of a separate sentence based on objective dictionary definitions or an associative complex structured by stereotypical knowledge. Despite the conceptually new level of interpretation of irony, the pragmatic theory studies irony at the level of an utterance in direct correlation with the communication situation. Within the cognitive paradigm, irony is considered as an element of a person's conceptual system. A cognitive view of irony provides an opportunity to resolve issues that were neglected by previous linguistic theories, to consider the deep mechanisms of understanding irony at the level of discourse taking into account all pragmatic, sociocultural, and psychological characteristics.

It is proved that despite the fundamental differences underlying the rhetorical-stylistic, structural-semantic, pragmatic and cognitive approaches, they cannot be considered conceptually direct opposites. Each of these approaches, using its scientific set of methods, deals with a certain facet of irony, leaving out other aspects of it. At the same time, it is emphasized that the whole variety of considered theories from the right angle can form a comprehensive and effective model for understanding irony.

The comparison and critical analysis of rhetorical-stylistic, structural-semantic, pragmatic and cognitive approaches made it possible to reveal their common ground, namely the interpretation of irony as a single phenomenon with two forms of manifestation: ideal (an element of world perception) and material (an element of language). Those different approaches share the understanding of the main feature of irony – the presence of expressed and hidden meanings connected by relations of opposition or negation, and the distinction of its basic function – the expression of a subjective, emotionally charged attitude to reality.

Постановка проблеми. Лінгвістичне вивчення іронії об'єднує такі основні підходи до цього феномена, як: риторико-стилістичний, структурно-семантичний, прагматичний та когнітивний. Кожний з цих підходів ґрунтується на певних лінгвістичних теоріях, які, використовуючи свій набір методів і прийомів, розробляють певний аспект феномену, роблять свій внесок у розкриття питань побудови, функціонування і формального вираження іронії. При цьому особливу увагу приділяють визначенню мовного статусу іронії, ана-

лізу її структурних ознак і функцій, виявленню механізму її породження та інтерпретації.

Проте між підходами немає чіткої різниці. Вони часто перетинаються, доповнюючи й узагальнюючи один одного, оскільки положення, які утворюють їх, можуть належати до універсальних характеристик мови.

Мета і завдання статті – проаналізувати трактування та підходи до іронії, які належать різним дослідницьким напрямам і науковим парадигмам, з'ясувати спільні риси та фундаментальні

відмінності між ними, виявити переваги та недоліки кожного з них.

Об'єктом дослідження є місце феномену іронії в парадигмі сучасного лінгвістичного знання.

Предметом дослідження є лінгвістична специфіка іронії, її основні властивості й функції в процесі пізнання та освоєння дійсності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянемо лінгвістичний статус та природу іронії з точки зору *риторико-стилістичного, структурно-семантичного, прагматичного та когнітивного підходів*.

Риторико-стилістичний підхід ґрунтується на приматі емоційної, поетичної функції мови. Він охоплює вивчення різноманітних засобів, які служать для економного та образного говоріння, а також аналізує мовні механізми, які забезпечують варіативну інтерпретацію дійсності.

Широкий діапазон проявів іронії призводить до відсутності єдиної онтології у разі її дослідження. У зв'язку з цим іронія в різних класифікаціях виступає як троп чи фігура мовлення, як виразний засіб мови чи стилістичний прийом.

О.О. Потєбня вважає, що іронія може бути тропом (тобто належати до окремого слова) чи фігурою (тобто належати до групи слів, речення чи тексту) чи не бути ними [6, с. 381, 386].

Іронію визначають також як засіб загальної образності, який служить для непрямого вираження суб'єктивного відношення. Вважають, що в основі іронії лежить брехня, яка маскується під істину і завдяки рефлексії осмислюється як істина [3, с. 149]. Тому іманентною ознакою іронії визнають удавання, яке розпізнається за наявністю особливого сигналу.

У межах риторико-стилістичного підходу виділяють головну ознаку іронії – її двоплановість, яка реалізується у наявності вираженого (буквального) значення і того, що мається на увазі (переносного) значення [2]. У разі розгляду іронії як способу вираження сферою прояву двоплановості вважають подвійну – істинну і хибну – інтерпретацію однієї й тієї ж ситуації [23].

Іншою ознакою іронії є специфічні відносини, які зв'язують буквальне і переносне значення. Виділяють два типи таких відношень: 1) протилежність, яка реалізується як опозиція, контраст, інконгруентність чи парадокс; 2) заперечення.

У зв'язку з відносинами між учасниками комунікації існує трикомпонентна комунікативна модель іронічної ситуації. Вона є запозиченою із філософської концепції іронії і є створеною на зразок бесіди Сократа зі своїми опонентами й учнями. Учасниками іронічної ситуації спілкування є мовець (іронік), слухач-1 (жертва) і слухач-2 (спостерігач). Іронік промовляє висловлення, яке спрямоване на жертву і містить її

непряму оцінку. При цьому імітує впевненість в істинності висловлення і вживає мовні засоби, які сигналізують про його удавання. Жертва не приймає іронію на свій рахунок і не розуміє її. Спостерігач приймає сигнал іроніка і розуміє висловлення так, як його задумав мовець. Функція спостерігача міститься в тому, щоб оцінити перевагу мовця над жертвою іронічного висловлення [22, с. 19].

Критична спрямованість висловлення є засобом реалізації дистантного відношення між учасниками іронічної комунікації, яке служить передумовою для вираження переваги адресанта. На шкалі іронічної критики виділяють декілька значень різної інтенсивності: дружня – різка – агресивна – жорстока [24, с. 256–258]. Основою оцінки для критики є знання цінностей і норм, прийнятих у суспільстві, і думка про те, наскільки предмет чи особа відповідають цим нормам.

У випадку самоіронії всі комунікативні ролі, які є описаними у вищезгаданій моделі, виконує одна людина, тому самоіронію вважають найтипівшим зразком іронічного висловлення.

Віддаючи належне оригінальності такої концепції та ретельному обґрунтуванню її теоретичних положень, ми не можемо погодитися з окремими її постулатами. В межах риторико-стилістичного підходу іронію розглядають однобічно: як троп чи фігуру мовлення, як лінгвостилістичний прийом чи засіб. Тоді як іронія – це багатоаспектне явище і важливим питанням є вивчення її як самостійної концептуальної категорії, яка належить до естетичної категорії комічного.

Невиправданим здається розуміння іронії лише як протилежності чи заперечення між буквальним і прихованим значенням. Оскільки смисл іронічного висловлення є складним конструктом, який утворюється зі значень, які нагромаджуються і проникають одне в одне. Такий конструкт називають також «простором значень» [16, с. 160]. Полюсами цього конструкту є буквальне і переносне значення. Багатозначність і невизначеність іронічного висловлення становлять її особливу естетичну якість, її поетичну функцію. Іронічне висловлення неможливо перефразувати, не завдаючи шкоди цій функції.

Безпідставним здається нам розширення канонічної комунікативної діади «мовець – слухач» до трьох компонентів. Обов'язкова наявність трьох учасників іронічної ситуації спілкування не підтверджується емпірично.

Ми не погоджуємося також з гіпотезою про основоположне значення сигналів іронії для формування іронічного висловлення. Оскільки аналіз практичного матеріалу показує, що такі сигнали відіграють лише допоміжну роль в актуалізації й розумінні іронії.

Як бачимо, риторико-стилістичний підхід не охоплює всієї своєрідності іронії та не дозволяє повністю відмежувати її від таких явищ, як метафора, з одного боку, і всіх видів комічного – з іншого.

Завершуючи аналіз риторико-стилістичного підходу до феномена іронії, слід зазначити, що такий підхід виробив розуміння іронії з точки зору ефектів, які досягаються вживанням цього явища в комунікації. В результаті аналізу іронії з позицій вищезгаданого лінгвістичного підходу був виділений комплекс ознак та маркерів іронії, а саме: 1) двоплановість; 2) удавання/інакомовлення; 3) наявність сигналу іронії; 4) існування трикомпонентної комунікативної моделі іронічної ситуації; 5) функція вираження переваги адресанта над адресатом.

З позицій **структурно-семантичного підходу** іронію розглядають як явище вторинної номінації, як реалізований мовними засобами елемент світосприйняття людини, як повноправну форму комічного. В цих дослідженнях іронію вивчають у практичному аспекті у разі функціонування в мовленні та тексті з метою розкриття її внутрішньої будови, виявлення лінгвістичних засобів її вираження [5; 7].

Розглядаючи іронію як явище вторинної номінації, С.І. Походня визначає її як форму оцінного, критичного, емоційного освоєння дійсності [7, с. 8], яка виявляє тісний зв'язок з мовною категорією суб'єктивно-оцінної модальності. Осмислюючи іронію як модальність, автор дотримується широкого розуміння цієї категорії, що передбачає включення в поняття модальності емоційно-експресивної оцінки мовця.

С.І. Походня приписує іронічній модальності комплекс взаємопов'язаних ознак, а саме: оцінний характер, критичну спрямованість, суб'єктивність, імпліцитність, зумовленість інтенцією мовця. Механізм формування такої модальності реалізується однаково на всіх рівнях: від лексичного до текстового та актуалізується у вигляді невідповідності, суперечливості між: 1) прямим і переносним значенням лексичної одиниці; 2) формою і змістом синтаксичної конструкції; 3) компонентами надфразової єдності й тексту.

У зв'язку з дослідженням текстових форм іронії вперше вводиться поняття іронічного смислу. «Іронічний смисл – смисл такого речення, висловлювання, надфразової єдності, предикативно-релятивного комплексу, тексту загалом, в якому суб'єктивно-оцінна модальність негативного характеру міститься в підтексті та знаходиться у відношеннях суперечливості, протиставлення з поверхнево вираженим змістом» [7, с. 60].

Дослідження виявило, що іронія є особливо сильно зумовленою контекстом як у плані акту-

алізації, так і декодування. Іронія реалізується в лінійних контекстах трьох видів: мікро-, макро- і мегаконтексті. Текстові засоби вираження іронічного смислу залучають для своєї актуалізації не тільки лінійний, але й вертикальний контекст. Автор зазначає, що адекватне декодування іронії спирається на пресупозиції трьох типів: текстову, екстралінгвістичну й інтертекстуальну. Виявлення закономірностей у поєднуванні тих чи інших умов актуалізації іронії з певними мовними засобами її реалізації дозволили виділити два типи іронії: ситуативну й асоціативну, які посідають різне місце у структурі художнього твору.

Узагальнюючи вищезгадану концепцію, слід зазначити, що у разі підходу до іронії як явищу вторинної номінації акцентовано на подвійній природі цього феномена. Ця властивість виявляється в існуванні ідеального (ознаки іронії) і реального (мовні засоби її реалізації) боку іронії й відображається в наявності у неї екстра- та інтралінгвістичних статусів (елемент світосприйняття і модальність).

Таким чином, слід відзначити, що структурно-семантичний підхід розглядає іронію в єдності форми, функції і значення. Аналіз мовних засобів, які беруть участь в актуалізації іронії на різних рівнях, дав змогу виділити певний механізм її реалізації та функціонування, провести розробку її основних структурних ознак і підійти до вивчення її складних текстових форм. Проте слід зауважити, що визначення іронічного смислу, виробленого в межах такого підходу, є схематичним і неповним, що не розкриває істинну сутність іронії та потребує уточнення.

Особливу роль у лінгвістичній теорії іронії відіграє **прагматичний підхід**, який переосмислює статус вербальної іронії.

Цей підхід передбачає вивчення іронії як двопланової моделі, яка є структурованою дихотомією значення речення і значення мовця в певному екстралінгвістичному контексті, враховуючи наші знання. Прагматична інтерпретація іронії охоплює розгляд цього феномену у системі мовленнєвих актів (Дж. Серль [10], Г. Куртц [19], Х. Хаверкейт [17], Г.Л. Прокоф'єв [8], Т.П. Андрієнко [1] та інші) і з точки зору принципів спілкування (Г.П. Грайс [4], Дж. Ліч [21]).

В аспекті теорії мовленнєвих актів іронію інтерпретують як феномен, який служить для непрямого вираження відношення мовця до ситуації [19, с. 35]. Дж. Серль зазначає, що «механізм функціонування іронії полягає у тому, що висловлення, якщо його сприймати буквально, виявиться явно недоречним у такій ситуації. Внаслідок цього слухач змушений переінтерпретувати його так, щоб зробити доречним. Найдоречнішою буде інтерпретація, у разі

якої значення висловлення є протилежним його буквальній формі» [10, с. 337].

Іронію розглядають у межах концепції непрямих мовленнєвих актів [11, с. 81]. Проте, як зазначає Дж. Серль: «Є фундаментальна різниця між непрямими мовленнєвими актами, з одного боку, і метафорою та іронією – з іншого» [10, с. 337]. Головна відмінність між цими явищами полягає у тому, на якому рівні мовленнєвого акту відбувається зміна значення. Зміщення іллокутивної сили є обов'язковим для непрямих мовленнєвих актів, але не є обов'язковим для іронічного висловлення. Іронія базується на модифікації пропозиції (неузгодженість між буквально вираженою пропозицією і тією, що мається на увазі), яка відбувається на фоні актуальної ситуації. Оскільки моделювання ситуації виходить за межі теорії мовленнєвих актів, її доповнюють положеннями теорії імплікатур П. Грайса.

На рівні іллокуції іронія може виявлятися як у формі прямого мовленнєвого акту (іллокутивна сила іронічного мовленнєвого акту збігається з інтенцією мовця) та у формі непрямого мовленнєвого акту (іллокутивна сила іронічного мовленнєвого акту не збігається з інтенцією мовця). Особливістю іронії в цьому плані є реалізація в межах одного висловлення декількох іллокутивних сил, спрямованих на одного й того ж адресата. Вивчаючи взаємодію іронічного наміру та іллокутивної сили (за класифікацією Дж. Серля з доповненням акту іронічного квеситиву), Г.Л. Прокоф'єв доходить висновку, що іронія немає обмежень на сполучуваність з асертивним, комісивним, директивним, квеситивним, експресивним і декларативним наміром, утворюючи іллокутивну силу складного іронічного мовленнєвого акту – іронічний асертив, іронічний комісив тощо.

Вихідним моментом в актуалізації іронії є порушення умови щирості, тому іронія розглядається як «навмисна передача мовцем нещирості до мовленнєвого акту, умови успішності якого він порушує» [8, с. 84].

В аспекті максимум і принципів кооперації П. Грайса іронію розуміють як одну із комунікативних імплікатур. Комунікативна імплікатура є результатом інтерпретації висловлення, тобто смислом, який адресат приписує певному висловленню в певній ситуації. Експліцитно цей смисл не є вираженим. Розуміння іронічного висловлення досягається таким чином. Адресант промовляє висловлення, в хибності якого він впевнений. Саме цим він очевидно порушує максимум якості. Щоб не вважати висловлення безглуздом, адресат інтерпретує його з опорою на контекст і знання максимум кооперації. Він припускає, що адресант хоче виразити пропозицію, яка відрізняється від тієї, що висловлюється. Виражена і при-

хована пропозиція пов'язані між собою відношенням заперечення. Таким чином, адресат робить висновок, що насправді адресант заперечує те, що говорить, тобто іронізує [4, с. 230].

Головним недоліком цієї теорії є те, що вона дуже обмежена. Вона не охоплює всього різноманіття іронічних висловлень та неспроможна пояснити іронічні питання, прохання, а також висловлення, які є істинними, але при цьому мають іронічний намір, оскільки поняття протилежного значення чи заперечення можна застосовувати лише до одного типу семантичної чи пропозиційної нещирості, промовляння хибних асертивів.

Інший недолік прагматичної теорії Грайса полягає у тому, що практично без уваги залишається емоційний складник вербальної іронії, оскільки конверсаційна імплікатура характеризує виключно раціональні дії учасників дискурсу. Хоча саме емоції є стимулом до іронічного модусу комунікації.

Спроба визначити мотивування для використання іронії здійснюється Дж. Лічем. Спираючись на концепцію Грайса, він визнає існування іронічного принципу спілкування. Цей принцип вважають окремим випадком принципів кооперації й ввічливості та формулюють таким чином: якщо вам необхідно образити когось, то принаймні зробіть це так, щоб явно не порушувати принцип ввічливості, але щоб адресат міг опосередковано здогадатися про зміст вашого зауваження, використовуючи імплікатуру» [21, с. 82].

Механізм реалізації іронії за такого підходу полягає у демонстративному порушенні принципу кооперації з метою дотримання принципу ввічливості. Мотивом застосування іронії є бажання пом'якшити критику. Таке розуміння іронії є досить вузьким. Оскільки не розглядає ситуації, коли іронію використовують для підсилення критики чи в жартівливій комунікації. Спільність цих ситуацій простежується в навмисному порушенні принципів ввічливості й кооперації. В першому випадку таким чином виражають надто негативне відношення до об'єкта критики, а в другому – знімають напругу у спілкуванні та створюють більш невимушені умови.

Таким чином, прагматичний підхід розкриває комунікативну сутність іронії, яка виявляється у порушенні прагматичних правил, породженні імплікатур у мовленнєвому акті.

Всі різноманітні прагматичні концепції теорії іронії об'єднує відношення до цього явища як принципу вживання мовних одиниць. За такого розуміння іронії приписуються такі ознаки: 1) двоплановість, 2) оцінний характер і критична спрямованість, 3) існування відносин протилежності чи заперечення між буквальною і прихованим смислом, 4) множинність іллокутивних

складників іронічного мовленнєвого акту, 5) навмисна передача мовцем нещирості до мовленнєвого акту, умови успішності якого він порушує, 6) врахування екстралінгвістичних, фонових знань, інтенцій мовця у разі інтерпретації іронії.

Особливу роль у лінгвістичній теорії іронії на сучасному етапі розвитку лінгвістичної думки, безперечно, відіграє **когнітивний підхід**, який повністю переосмислює онтологічний статус іронії.

Когнітивний підхід ґрунтується на тезі про паралелізм мовних і ментальних процесів, у разі якого мовні структури відбивають не структуру навколишньої дійсності, а концептуальну структуру, яка репрезентує інтерпретований людиною образ реального світу [18].

Когнітивний підхід уможлиблює нове бачення іронії та трактування її як багаторівневого утворення, в якому репрезентовано як рівень мови, так і рівні абстрактних концептуальних структур.

Феномен іронії як явище концептуального рівня є особливою категорією, фундаментальним інструментом людського мислення, що слугує для концептуалізації навколишнього світу і повсякденної діяльності людини.

Р. Гіббс зазначає той факт, що людське пізнання значною мірою формується різними переносними процесами. Мовці не можуть не використовувати у повсякденному мовленні тропи, оскільки людина концептуалізує свій досвід за допомогою фігуративних схем (характерних для метафори, метонімії, іронії та інших) [15, с. 253].

Традиційна прагматична модель передбачає, що розуміння фігуральної мови відбувається в три етапи, спочатку визначається буквальне значення висловлення, потім доречність цього значення в контексті та нарешті з'ясовується додаткове фігуральне значення. Проте Р. Гіббс доводить, що розуміння і буквальної, і фігуральної мови відбувається за допомогою ідентичних мислених процесів, та інтерпретація іронічного значення не обов'язково пов'язана з прямим значенням іронічного висловлення, на підтвердження цього наводяться результати низки психолінгвістичних експериментів [14, с. 116].

Ми оцінюємо події як іронічні, зазначає Р. Гіббс, тому що усвідомлюємо невідповідність (*incongruity*) між нашими очікуваннями та реальністю, навіть якщо здебільшого інші учасники в певній ситуації, як виявляється, не бачать, що відбувається насправді.

Оперуючи експериментальними даними психолінгвістики та когнітивної психології, Р. Гіббс, безумовно, розширив можливості когнітивної інтерпретації іронії.

Іншою спробою пояснити, що відбувається у нас у голові у разі розуміння іронії, є розробка механізму інтерпретації іронії Д. Шпербер та

Д. Уїлсон [14, с. 116], яка ґрунтується на психологічних дослідженнях у галузі теорії відлуння (*the echoic mention theory*). Згідно з цією теорією в іронії необхідно розрізняти не фігуральне і буквальне значення, а дихотомію використання (*use*) і нагадування (*mention*). Слухачу луноподібно нагадується якась знайома пропозиція (істинна значущість якої є нерелевантною) і відношення мовця до неї. Пізніше Д. Шпербер та Д. Уїлсон замінили поняття «нагадування» (*mention*) поняттям інтерпретації та розглядали іронію як різновид луноподібної інтерпретації (*echoic interpretation*), тобто іронія включає інтерпретаційні відносини між думкою іроніка і його інтерпретацією думки чи висловлення іншого. Інтерпретуючи чийсь думку чи висловлення, іронік інформує слухача, що він має на увазі те, що було сказано і виражає певне відношення до цього.

Проте зазначена теорія є дещо обмеженою. У разі інтерпретації іронії слухач може посилятися на порушення конвенційних норм чи стереотипів, а також на невідповідність між тим, що є в реальності та що повинно бути згідно з нашим очікуванням чи стереотипним уявленням про світ. А вони не обов'язково є луноподібними нагадуваннями чи інтерпретацією чийось попередніх висловлювань чи думок. Конвенційні норми, стереотипи, очікування є присутніми у спільній картині світу комунікантів і залучаються до процесу інтерпретації автоматично.

Наприклад, якщо у ситуації, коли іде сильний дощ і погода є просто огидною, мовець промовляє: "What a gorgeous day!", він не посиляється на експліцитне чи імпліцитне попереднє висловлювання чи очікування. А відсилає слухача до стереотипного очікування хорошої погоди, яке є притаманним кожній людині взагалі.

Згідно з альтернативною теорією іронії, вербальна іронія передбачає удавання, тобто мовець вдається іншою людиною, а також вдається, що розмовляє не зі слухачем, а з кимось іншим. Мовець має намір, щоб адресат упізнав удавання і побачив справжнє відношення мовця до об'єкта іронії [12, с. 121].

Обидві теорії відлуння та удавання мають багато спільного, зокрема, вони вказують на те, що комунікативна мета іронії полягає у привертанні уваги до думки, яка перекручується як мовцем, так і слухачем.

У витоків когнітивного підходу до фігуральної мови, зокрема до такого тропу, як метафора, стоять, як відомо, американські дослідники Дж. Лакофф і М. Джонсон. Концептуальна метафора визначається ними як переніс інформації з однієї царини знань (царини-джерела – *source domain*), яка містить знання про предмет, явища, об'єкт, який залучається до позначення іншого предмета

чи явища в іншу галузь знань (царину-ціль – target domain), яка містить інформацію про позначувану сутність [20, с. 203].

Концептуальна метафора є явищем, яке формується не в мові, а в мисленні завдяки його здатності встановлювати аналогії між гетерогенними сутностями різної природи, в результаті цього людина концептуалізує одну ментальну сутність у термінах іншої.

Таким чином, у сучасній когнітивній лінгвістиці утворення тропічних смислів пов'язується не з відносинами між буквальними й переносними смислами, а з цілим комплексом перетворень над концептуальними структурами, у яких акумулюється знання людини про світ. Серед усіх когнітивних теорій найбільш адекватною, на наш погляд, можна вважати теорію концептуальної інтеграції Ж. Фоконьє і М. Тернера [13], в якій вдалося подолати деякі обмеження, які мали попередні теорії. В теорії концептуальної інтеграції, чи як її ще називають теорії «змішування» (blending), М. Тернер і Ж. Фоконьє демонструють новий погляд на механізм утворення та інтерпретації тропів. Як зазначає Дж. Гребель і Саклі, теорія змішування має багато спільного з моделлю концептуальної метафори Дж. Лакоффа і М. Джонсона. Наприклад, тези про концептуальну і позамовну природу метафори, про систематичну проєкцію образ-схематичних інференціальних і мовних структур з однієї концептуальної сфери в іншу, про обмеження на цю проєкцію тощо. Серед головних відмінностей можна виділити: наявність у теорії змішування не двох ментальних репрезентацій, а чотирьох, які активно взаємодіють між собою; акцентування оперативної природи змішування порівняно зі сталими концептуальними відносинами у теорії концептуальної метафори.

Отже, ефективним інструментом опису процесу породження та інтерпретації іронії є модель когнітивної інтеграції М. Тернера та Ж. Фоконьє. Ця теорія передбачає вільне оперування нескладними моделями (концептами, фреймами, сценаріями), встановлення семантичних зв'язків у межах категорії ментальних просторів, що не обмежується вузькими рамками словникових дефініцій та асоціативних комплексів і надає більшої гнучкості та проникливості у розуміння іронії.

З урахуванням положень когнітивного підходу до іронії можна виділити такі когнітивні функції іронії, як: 1) концептуалізація об'єктів та явищ зовнішнього світу і нашого повсякденного досвіду; 2) функція формування і вираження нового знання.

Крім того, іронія служить формуванню образності у тексті й принципу економії, який притаманний мові взагалі. Як зазначає Ж. Фоконьє, у мовній формі міститься багатство відповідного

їй значення. Мовні форми самі по собі не несуть великої кількості інформації, проте вони можуть «чіплятися» за різноманіття мереж, які формують концептуальну систему мовця і, таким чином, активізують складні структури, які поєднані як паралельно, так і послідовно.

Когнітивний підхід, який ґрунтується на фундаменті структурно-семантичного і прагматичного підходів, є якісно новим етапом у дослідженні іронії. Його основою є теза про те, що мовні та ментальні процеси відбуваються паралельно, при цьому мовні структури відбивають не структуру навколишнього світу, а структуру когнітивного існування людини. Цей підхід пропонує ширше бачення іронії – на рівні дискурсу у сукупності її прагматичних, соціокультурних і психологічних характеристик.

Отже, мова фреймів і ментальних просторів є зручною для опису породження та розуміння іронії через те, що це типова метамова репрезентації знань, яка не розрізняє лінгвістичну та екстралінгвістичну інформацію.

Водночас, незважаючи на переваги, когнітивна парадигма несистематично, а іноді й зовсім не враховує такі фактори людської психіки, як воля, інтенціональність, фактори емоційного порядку. Контекст, який використовується в її межах у разі інтерпретації, обмежується лише його прагматичним різновидом, не враховується семантичний, стилістичний, вертикальний контексти (в їх макрорізновиду), а також фактор інтертексту.

Таким чином, у межах когнітивного підходу: 1) залишається актуальною теза про фундаментальну двоплановість іронії (доповнена для оптимізації інтерпретативного процесу чотириплановою моделлю); 2) підкреслюються когнітивна сутність іронії, її присутність у концептуальній структурі людини; 3) буквальне і фігуральне значення не протиставляються одне одному, а представляються точками континууму.

Висновки і перспективи подальших розробок. Висвітлення й аналіз праць, які належать різним дослідницьким напрямам і науковим парадигмам, демонструють, що підходи до феномену іронії є різнобічними. Це ще раз підкреслює багатоаспектність і поліфункціональність іронії як явища, яке виявляє тісний зв'язок між мовою і мисленням.

Інтегральний підхід до аналізу іронії, на нашу думку, має ґрунтуватися на комплексному базисі знань, в який входять структурно-семантичні, прагматичні і когнітивні знання.

Лінгвістичну теорію іронії можна розглядати як сферу дослідження, яка розвивається на зіткненні безлічі галузей наукової думки і структурує їх досягнення в єдине синергетичне ціле на якісно новому рівні.

Найбільш вдале розв'язання проблеми поєднання різновекторних наукових напрямів в єдину дослідницьку парадигму, на нашу думку, пропонує відносно нова лінгвістична дисципліна – лінгвосинергетика, з позицій якої мова розглядається як нелінійна, нерівноважна, еволюційна, самоорганізована суперсистема, що функціонує у взаємозалежності з іншими суперсистемами (культурою, етносвідомістю, соціумом тощо) [9]. Саме в аналізі іронії на засадах синергетичної парадигми вбачаємо перспективи подальших лінгвістичних розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андриєнко Т.П. Мовленнєвий акт іронії в англійській мові (на матеріалі художньої літератури XVI та XX ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Харків, 2002. 18 с.
2. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка. Москва, 1990. 330 с.
3. Вико Дж. Основания новой науки об общей природе наций. Киев, 1994. 618 с.
4. Грайс Г.П. Логика и речевое общение. *Новое в зарубежной лингвистике*. 1985. Вып. 16. С. 217–238.
5. Калита О.М. Засоби іронії в малій прозі (кінець XX – початок XXI століття) : монографія. Київ : Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. 238 с.
6. Потєбня А.А. Из записок по теории словесности. Харьков, 1905. 652 с.
7. Походня С.И. Языковые виды и средства реализации иронии. Киев, 1989. 128 с.
8. Прокофьев Г.Л. Ирония как прагматический компонент высказывания (на материале английского языка) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Киев, 1988. 206 с.
9. Селіванова О.О. Засади сучасної лінгвометодології. URL: <http://conferences.neasmo.org.ua/node/581>.
10. Серль Дж. Метафора. *Теория метафоры*. Москва : Прогресс, 1990. С. 307–342.
11. Amante D.J. The Theory of Ironic Speech Acts. *Poetics Today*. 1981. Vol. 2. No. 2. P. 77–96.
12. Clark H.H., Gerrig R.J. On the Pretense Theory of Irony. *Journal of Experimental Psychology: General*. 1984. Vol. 113. No. 1. P. 121–126.
13. Fauconnier J., Turner M. Principles of conceptual integration. *Discourse and Cognition: Bridging the Gap* / ed. by J.R. Koenig. Stanford, 1998. P. 269–283.
14. Gibbs R.W. Literal Meaning and Psychological Theory. *Cognitive Science*. 1984. Vol. 8. No. 3. P. 112–120.
15. Gibbs R.W. Process and Products in Making Sense of Tropes. *Metaphor and Thought*. Cambridge, 1993. P. 252–277.
16. Hartung M. Ironie in der Alltagssprache: Eine gesprächsanalytische Untersuchung. Opladen/Wiesbaden, 1998. 198 s.
17. Haverkate H. A Speech act analysis of irony. *Journal of Pragmatics*. 1990. Vol. 14. P. 77–109.
18. Jackendoff R. *Semantics and Cognition*. Cambridge, 1993. 283 p.
19. Kurz G. *Metapher, Allegorie, Symbol*. Gottingen, 1997. 108 s.
20. Lakoff G. The Contemporary Theory of Metaphor. *Metaphor and Thought*. Cambridge, 1993. P. 202–252.
21. Leech G.N. *Principles of pragmatics*. London, New York, 1983. 250 p.
22. Muecke D.C. *The compass of irony*. London, 1969. 276 p.
23. Muecke D.C. *Irony and the ironic*. London and New York, 1982. 110 p.
24. Sandig B. *Stilistik der deutschen Sprache*. Berlin, New York, 1986. 370 s.
25. Sperber D. Irony and the use-mention distinction. *Radical Pragmatics* / ed. by P. Cole. New York, 1981. P. 295–318.

REFERENCES

1. Andriienko, T.P. (2002) Movlennievyyi akt ironii v anhliiskii movi (na materialii khudozhnoi literatury XVI ta XX st.): avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.04. Kharkiv. 18 s.
2. Arnold, I.V. (1990) Stilistika sovremennogo anglijskogo yazyka. Moskva. 330 s.
3. Viko, Dzh. (1994) Osnovaniya novoj nauki ob obshhej prirode nacij. Kiev. 618 s.
4. Grajs, G.P. (1985) Logika i rechevoe obshhenie. Novoe v zarubezhnoj lingvistike. Vyp. 16. S. 217–238.
5. Kalyta, O.M. (2013) Zasoby ironii v malii prozi (kinets XX – pochatok XXI stolittia): monohrafiia. Kyiv: Vydavnytstvo NPU imeni M.P. Drahomanova. 238 s.
6. Potebnyia, A.A. (1905) Iz zapisok po teorii slovesnosti. Harkov. 652 s.
7. Pohodnyia, S.I. (1989) Yazykovye vidy i sredstva realizacii ironii. Kiev. 128 s.
8. Prokofev, G.L. (1988) Ironiia kak pragmaticheskij komponent vyskazyvaniia (na materiale anglijskogo yazyka): dis. ... kand. filol. nauk: 10.02.04. Kiev. 206 s.
9. Selivanova, O.O. Zasyady suchasnoi linhvometodolohii. Retrieved from: <http://conferences.neasmo.org.ua/node/581>.
10. Serl, Dzh. (1990) Metafora. Teoriia metafory. Moskva: Progress. S. 307–342.
11. Amante, D.J. (1981) The Theory of Ironic Speech Acts. *Poetics Today*. Vol. 2. No. 2. P. 77–96.
12. Clark, H.H., Gerrig, R.J. (1984) On the Pretense Theory of Irony. *Journal of Experimental Psychology: General*. Vol. 113. No. 1. P. 121–126.

13. Fauconnier, J., Turner, M. (1998) Principles of conceptual integration. *Discourse and Cognition: Bridging the Gap* / ed. by J.R. Koenig. Stanford. P. 269–283.
14. Gibbs, R.W. (1984) Literal Meaning and Psychological Theory. *Cognitive Science*. Vol. 8. No. 3. P. 112–120.
15. Gibbs, R.W. (1993) Process and Products in Making Sense of Tropes. *Metaphor and Thought*. Cambridge. P. 252–277.
16. Hartung, M. (1998) Ironie in der Alltagssprache: Eine gesprächsanalytische Untersuchung. Opladen/ Wiesbaden. 198 s.
17. Haverkate, H.A. (1990) Speech act analysis of irony. *Journal of Pragmatics*. Vol. 14. P. 77–109.
18. Jackendoff, R. (1993) *Semantics and Cognition*. Cambridge. 283 p.
19. Kurz, G. (1997) *Metapher, Allegorie, Symbol*. Gottingen. 108 s.
20. Lakoff, G. (1993) The Contemporary Theory of Metaphor. *Metaphor and Thought*. Cambridge. P. 202–252.
21. Leech, G.N. (1983) *Principles of pragmatics*. London, New York. 250 p.
22. Muecke, D.C. (1969) *The compass of irony*. London. 276 p.
23. Muecke D.C. (1982) *Irony and the ironic*. London and New York. 110 p.
24. Sandig, B. (1986) *Stilistik der deutschen Sprache*. Berlin, New York, 1986. 370 s.
25. Sperber, D. (1981) Irony and the use-mention distinction. *Radical Pragmatics* / ed. by P. Cole. New York. P. 295–318.